

Карађорђевог дом у Рачи: између локалног и југословенског идентитета

1 Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, I, Београд 1997, 171.

2 Т. Kuljić, *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd 2006.

Апстракт: Стилска дивергенција архитектонских објеката у међуратној Краљевини Југославији свој одраз је нашла и у шумадијској вароши Рача. Карађорђевог дом у Рачи, пројектован у периоду између 1921. и 1933. године, у пројекту окончања изградње представљао је једну од најмонументалнијих грађевина у Шумадији. Постављање ауторства је решено помоћу архивске грађе и периодике, будући да није сачуван грађевински план, те се приписује двојци архитеката – Влади Симићу и Драгиши Брашовану. Датој грађевини до сада се бавила једино публицистичка историографија, стога ће у овом раду бити изнет нови предлог тумачења и анализе Карађорђевог дома из два дискурса, које су намећули намена и архитектонско решење објекта. Потреба за пројектовањем спомен-зграда посвећеног Карађорђу у вароши Рача условила је размишљање архитектуре као носиоца меморијског кода, путем којег је конструисан локални идентитет. Идеја основа идентитетске конструкције ослања се на чињеницу да је Карађорђе рођен у селу Вишевац, које се налази у непосредној околини Раче. Историјски извори су омогућили увид у процес морфолошког обликовања фасадне школке Карађорђевог дома, из чега је произишла хипотеза о „југославизацији“ крајњег архитектонског решења, стилски детерминисаног историјом. Осим историјске грађе и коначне изведбе, изнета размишљања је подржала и свеукупна клима међуратне Краљевине Југославије, у којој је идеологија југословенства своју манифестацију неретко налазила у грађевинама финансираним од стране државног апарата, што је случај и са Карађорђевим домом. Свечаност организована поводом отварања и освештања овог спомен-зграда у додатној мери проблематизује архитектонско тумачење, пружајући увид у актуелне политичке ставове кроз призмину Карађорђевог личности, али и коришћење визуелних стратегија у сврху њиховог исказивања и обликовања.

Кључне речи: војска Карађорђе, Рача, историјизам, идеологија југословенства

Уводна разматрања

Промена политичких околности након Првог светског рата – формирање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца – условила је и промену идеолошке парадигме у оквирима новоосноване државе.¹ Обликовање основа идеологије подразумева различит низ акција: измишљање традиције, оживљавање колективног памћења, преображај „колективног сећања“ у „политичко памћење“, истицање и трансформацију националних хероја.² Идеја југословенства је своју институционализацију задобила успостављањем државе троименог народа. Међутим, хомогеност није била њена одлика. Дивергентност идеје југословенства се може пратити у артефактима визуелне културе међуратног раздобља, што додатно потврђује тежњу власти

3 J. Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma: 1918–1941*, Zrenjanin 2004.

4 A. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi: 1904–1941*, Beograd 2007, 14.

5 Н. Макуљевић, *Уметности и национална идеја у 19. веку*, Београд 2006, 91–94.

6 М. Тимотијевић, *Мисли о националном хероју сасијтељу и подизање споменика кнезу Михаилу М. Обреновићу III*, Наслеђе IV (2002), 45–78.

7 Село Вишевац данас припада општини Рача.

8 Р. Љушић, *Вожд Карађорђе: биографија*, Београд 2005, 12.

9 Ј. Јов. Јовановић, Драгољуб Ј. Филиповић: *јесник Косовских божура*, у: Споменица Мушке гимназије у Крагујевцу, Крагујевац 1934, 419–427.

10 *Политика*, бр. 9168, год. XXX, 9. децембар 1933.

за тим да југословенски идентитет буде „прилагодљив“.³ Карађорђевог дом у Рачи ће послужити ради указивања на модификацију националних топоса, односно уграђивање култа личности у владајућу идеологију, чиме се датој личности, поред дотад важећих, приписују и нови прерогативи. Потреба да нови национални идентитет (југословенски) буде уграђен у архитектонске објекте,⁴ често стилски веома опозитне, нашла је свој одраз у историзму, што представља константу у тежњама у XIX веку за идентитетским исказом у архитектонским објектима, пре свега, у земљама германског говорног подручја, али и у Србији.⁵ Насупрот настојању да изгради и негује југословенски идентитет, препозната је потреба за изградњом локалног идентитета у шумадијском вароши Рача, конструисаног на основама личности националног хероја, пониклог из заједнице која му подиже споменик и виђеног као *exemplum virtutis* читавој заједници.⁶

ПИТАЊЕ АУТОРСТВА КАРАЂОРЂЕВОГ ДОМА: ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ И ЊИХОВО ТУМАЧЕЊЕ

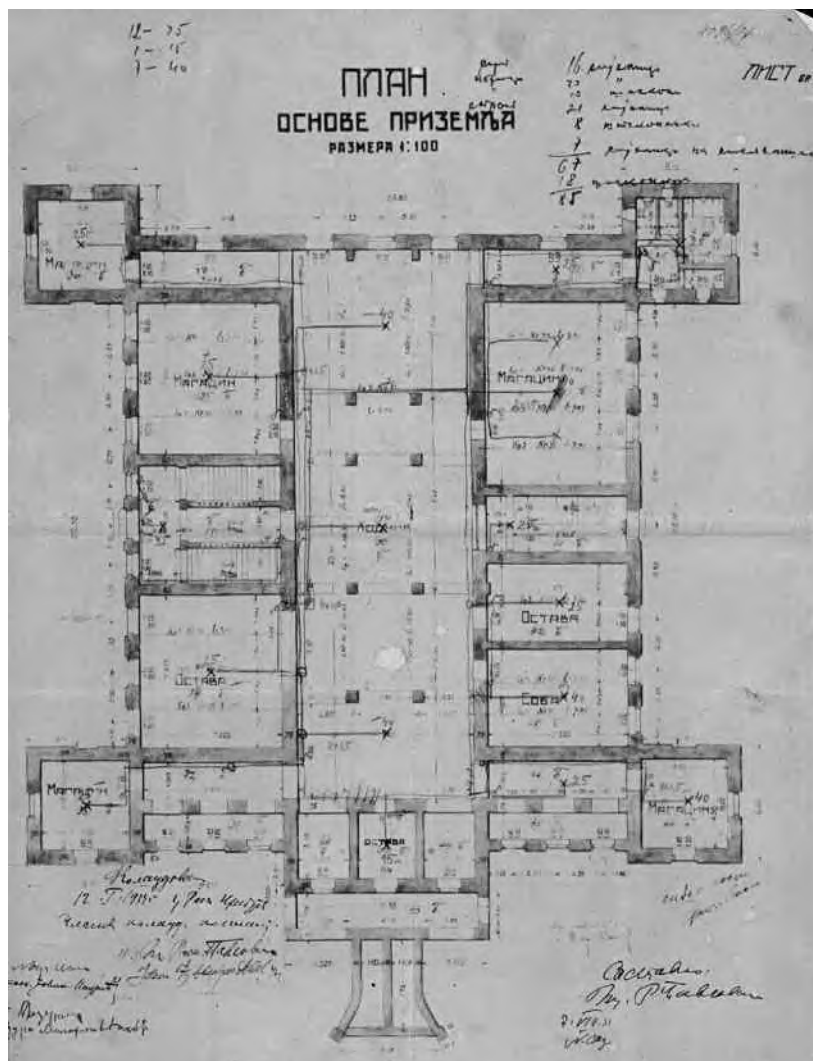
Карађорђевог дом је подигнут у вароши Рача у Шумадији, у непосредној близини села Вишевац,⁷ у коме се родио Карађорђе Петровић, вожд Првог српског устанка.⁸ Идеја о подизању здања које ће понети Карађорђево име се јавила одмах након Првог светског рата, 1918. године,⁹ али до завршетка њене реализације је дошло петнаест година касније. Карађорђевог дом је званично отворен и освешћен 8. децембра 1933. године¹⁰ (сл. 1). Дом представља карактеристично остварење у архитектури ове вароши у периоду између два светска рата. Његова монументалност и велике димензије доминирају урбаном целином Раче. Објекат је оријентисан тако да је прочеље окренуто према главној улици у Рачи – Карађорђевој улици. Остале стране објекта оријентисане су тако да је земљишни блок на коме је подигнут Карађорђевог дом омеђен Улицом краљице Марије са источне стране, Улицом краља Петра са јужне стране, док се до улице са западне стране налази парцела која не припада овом блоку.

1. Влада Симић, Драгиша Брашован: *Карађорђевог дом у Рачи (1933)*

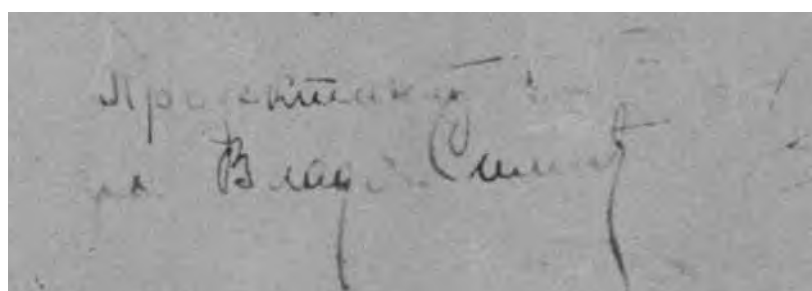
1. Vlada Simić, Dragiša Brašovan: *House of Karađorđe in Rača (1933)*

2. План основе Карађорђевог дома, АВ, ф-126 Краљевска банска управа Дунавске бановине, V Техничко одељење, Технички одељак Крагујевац зграде 42/1935, кутија бр. 397
2. Floor plan of House of Karadorde, AV, f-126 Royal regional administration of the Danube region, V Technical Department, Technical section of the Kragujevac building 42/1935, box no. 397

3. Попис архитектуре Владе Симића (дејла са плана основе Карађорђевог дома)
3. Signature of architect Vlada Simić (a detail from the floor plan of House of Karadorde)

11 Архив Војводине (у даљем тексту: АВ), Фонд 126 Краљевска банска управа Дунавске бановине, V Техничко одељење, Технички одељак Крагујевац зграде 17/1934, кутија бр. 397, лист бр. 6.

Будући да у фонду Министарства грађевина Краљевине Југославије у Архиву Југославије не постоји сачувана грађа која би прецизно посведочила о питању ауторства Карађорђевог дома, изведена је претпоставка која се тиче овог питања на основу доступне архивске грађе. Цртеж основе објекта, који се чува у Архиву Војводине у Новом Саду¹¹ (сл. 2), послужио је у сврху израде нацрта пројекта увођења електрификације 1934. године. Он указује на пројектанта потписаног као: *арх. Влада Симић* (сл. 3). Међутим, не постоје доступне информације које се односе на овог архитекту у индексу архитеката, као ни у историографским прегледима архитектуре. У заглављу документа се наилази на ознаке под којима је пројекат заведен у Министарству грађевина:

12 АВ, Фонд 126 Краљевска банска управа Дунавске бановине, V Техничко одељење, Технички одељак Крагујевац зграде 17/1934, кутија бр. 397, лист бр. 6.

13 *Полијтика*, бр. 6851, год. XXIV, 24. мај 1927; *Полијтика*, бр. 9168, год. XXX, 9. децембар 1933.

14 Ж. Андрејић, *Карађорђе: завичај милова и историје: 1704–1804–2004*, Рача 2004, 166.

15 О учешћу Драгише Брашована у изградњи Карађорђевог дома нису нађени никакви додатни подаци, осим навода из *Полијике*.

16 Историјски архив Шумадије у Крагујевцу, Фонд Коста Митровић, фасцикла IV (наведени фонд ИАШК је несређен, стога се архивска грађа не може навести на устаљени начин).

17 *Полијтика*, бр. 9168, год. XXX, 9. децембар 1933.

18 ИАШК, Фонд Коста Митровић, фасцикла IV.

19 Исто.

4096/27, док у Архиву Југославије не постоји сачувана документација са овом ознаком.¹² Новински чланак објављен у *Полијики* поводом отварања и освећења Карађорђевог дома се такође дотиче питања ауторства датог објекта. Тамо се наводи да је „првобитну зграду за Дом израдио пок. архитект Влада Митровић, а доцније је извесне корекције дао архитект г. Брашован“. У продужетку се додаје да је објекат завршен под руководством инжењера г. Митровића млађег.¹³ У публицистичкој литератури која се бави Карађорђевим домом наилази се на информацију о архитекти Душану Мичевићу као аутору објекта. Но, услед непроверљивости дате информације ова чињеница не може бити узета у даље разматрање.¹⁴ Упркос информацијама о именима могућих аутора Карађорђевог дома, недостатак историјске грађе и литературе које се односе на ове личности, осим на архитекту Драгишу Брашована,¹⁵ онемогућава дубљи приступ проучавању дела поменутог аутора.

Постојање могућности погрешног именовања или пермутовања имена аутора грађевинских објеката од стране аутора новинских чланка чита је и на примеру Карађорђевог дома. Претпоставка која би требало да надомести ове недостатке је следећа: у чланку из *Полијике* у коме се поњиме име „покојног архитекте Владе Митровића“ вероватно се мисли на Владу са презименом *Симић*, које је у новинском тексту замењено презименом *Митровић*. Митровић се презивао инжењер који је руководио изградњом дома, чија је преписка са арх. Владом Симићем сачувана, што је додатни доказ о првобитном ангажману овог архитекте на изградњи плана за Карађорђев дом.¹⁶ Архитекта Драгиша Брашован се помиње на више места у историјским изворима који се тичу датог објекта, како у новинским чланцима,¹⁷ тако и у преписци вођеној између арх. Владе Симића и инж. Милорада Митровића, али и препискама које је Митровић водио са другим особама.¹⁸ Стога, долази се до закључка да је првобитни план за Карађорђев дом израдио архитекта Симић, који је дефинисао основу објекта. Основа је почивала на централном блоку зграде са придодате четири куле, док је фасадно решење било поверено Драгиши Брашовану. За прво решење архитектонске школке из 1927. године са сигурношћу се може рећи да је Брашованово дело, будући да постоје релевантни докази за такву тврдњу, док се за друго (коначно) решење дома само може претпоставити да припада Брашовану, на основу једног спомена у преписци Милорада Митровића из 1928. године,¹⁹ али и на основу архитектонског рукописа архитекте Брашована, који је био врло разнолик и свеобухватан, а чији се трагови могу препознати у архитектонским детаљима изведеним на Карађорђевом дому.

МЕМОРИСАЊЕ КАРАЂОРЂА У РАЧИ И ОКОЛИНИ: ЛОКАЛНИ ПАТРИОТИЗАМ И ПОДИЗАЊЕ СПОМЕНИКА

Објашњење споменичке улоге Карађорђевог дома у Рачи и његове позиције у колективном идентитету како локалне, тако и југословенске заједнице, биће омогућено употребом теоријских постулата везаних за културно сећање и колектив-

20 A. Asman, *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti*, Beograd 2011; *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, прир. M. Sládček, J. Vasiljević, T. Petrović Trifunović, Beograd 2015; O. Manojlović Pintar, *Arehologija sećanja: spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989*, Beograd 2014.

21 И. Борозан, *Репрезентативна култура и политичка пропаганда: споменик кнезу Милошу у Негошину*, Београд 2006, 24.

22 O. Manojlović Pintar, *nav. delo*, 22.

23 *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, 11–13.

24 Радош Љушић, *нав. дело*, 12.

25 Н. Макуљевић, *нав. дело*, 2006, 96.

26 М. М. Живановић, *Прилог о насељу Вишевца (с родословом њрих досељеника – од досељења до данас)*, Скопље 1938, 14–21.

27 A. Asman, *nav. delo*, 44.

28 *Isto*, 44–45.

29 Ж. Андрејић, *Карађорђева колевка: Вишевац – Рача, Србија*, Рача 2006, 32–33.

30 A. Asman, *nav. delo*, 45.

31 Ж. Андрејић, *Карађорђева колевка*, 27.

ни идентитет.²⁰ Споменик је дело мнемоничке делатности, али и политички документ, исказан помоћу уметничко-архитектонског медија, што уводи и симболичку димензију у поље деловања самог споменика.²¹ Споменици постају кључ за разумевање простора и времена у коме су настали,²² путем културних артефаката одређени догађаји и личности из прошлости бивају „уписани“, односно „запамћени“. Догађаји из историје представљају конститутивне елементе колективног идентитета, док их заједница која их меморише сматра „чврстим делом“ сопства, без ког би они били нешто друго него што јесу. Културни артефакти подстичу, иницирају и обликују сећање на начин у којем је његово евоцирање неодвојиво од симболичког посредника, а то су предмети који упућују на сећање, али га и симболички оваплоћују.²³

Карађорђе Петровић, вожд Првог српског устанка, рођен је у селу Вишевац,²⁴ што је било од пресудног значаја у формирању меморијских топоса који се односе на ову личност на простору Раче и околине. Карађорђе је био један од најзначајнијих националних хероја од средине XIX века,²⁵ што је проузроковало одржавање и надградњу његовог култа у читавој Шумадији, који је уз различите прекиде остао присутан све до данас. Историјска потврда везана за Карађорђево рођење била је полазиште како мештанима Раче, тако и мештанима Вишевца да развију бројне легенде везане за његово рођење.²⁶ Надградња историје која прелази у мит може се објаснити потребом да се поведи види „очима идентитета“,²⁷ због чега не чуди константна тежња за уобличавањем топоса који директно или индиректно реферирају на Карађорђа. Тумачење и преувеличавање повести у виду споменика постаје историјска чињеница, мит представља културалну конструкцију, која снажно делује на садашњост и будућност.²⁸ У првим деценијама XIX века, 1827. године, обновљена је црква брвнара на рачанском гробљу, за коју се претпоставља да је изграђена на остацима старијег сакралног објекта у коме је крштен вожд Карађорђе 1762. године.²⁹ Упркос чињеници да је црква брвнара подигнута деценију након Карађорђевог убиства 1817. године, она је остала упамћена као место његовог крштења. На овом примеру се може увидети да је делотворни потенцијал који произилази из протумачених и усвојених историјских искустава у предности у односу на историјску суштину приликом стварања идентитетских слика.³⁰ Пре него што ће Карађорђевог дом бити у потпуности изграђен, у Вишевцу, наспрам брда Градиште, које се сматра местом Карађорђевог рођења, покрај пута Рача–Топола, подигнута је спомен-чесма 1924. године. Изведена је у форми оштре пирамиде или обелиска, на правоугаоном постољу са Карађорђевим ликом, израђеним у бронзи. Дата спомен-чесма представља први споменик подигнут војду Карађорђу у месту његовог рођења.³¹ Међутим, подизање мнемоничких артефаката различитих форми било је заступљено кроз читав XX век, док је последњи изграђени споменик – статуа Карађорђа изливена у бронзи – откривен 2004. године. О иницијативи за подизање чесме у Вишевцу сведочи и архивски материјал који се односи на изградњу

32 АЈ, Двор, фасцикла 74-98-230, Писмо великог жупана Шумадијске области министру двора Његовог Величанства Краља, 16. фебруар 1923.

33 Ј. Јов. Јовановић, *нав. дело*, 419–427.

34 А. Asman, *nav. delo*, 40.

35 Ј. Јов. Јовановић, *нав. дело*, 419–427.

36 *Истио*.

37 АЈ, Двор, фасцикла 74-98-230, Писмо великог жупана Шумадијске области министру двора Његовог Величанства Краља, 16. фебруар 1923.

38 АЈ, Двор, фасцикла 74-98-230-232, Писмо председника Одбора за изградњу Карађорђевог дома Милана М. Јовановића канцеларији Његовог Величанства Краља, 20. октобар 1923.

39 АЈ, Поверљива архива, фасцикла 754-1-222, Писмо саветника Министра иностраних дела Генералном конзулату Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Букурешту, 12. јул 1926.

Карађорђевог дома,³² из чега се може закључити да се истовремено радило на формирању два меморијска топоса која ће бити посвећена Карађорђу: једно је спомен-здање, а друго спомен-чесма.

ИСТОРИЈАТ ИЗГРАДЊЕ И ПИТАЊЕ НАМЕНЕ КАРАЂОРЂЕВОГ ДОМА

Иницијатори изградње Карађорђевог дома наводе цитате Ернеста Ренана,³³ познатог теоретичара нације из XIX века, који и сам истиче значај колективног памћења за нацију.³⁴ Стога се може закључити да је идеја о подизању Карађорђевог дома проистекла из корпуса сасвим одређених сазнања (и осећања) о нацији и њеним херојским прецима. Пре него што ће бити одлучено да се подигне Карађорђев дом у Рачи, одмах по окончању Првог светског рата, тадашњи учитељ у Вишевцу, Јован Јов. Јовановић, дао је иницијативу да се у месту Карађорђевог рођења подигне спомен-здање. Међутим, услед неслагања са мештанима Јовановић тражи премештај у Рачу, где је, поред своје учитељске делатности, наставио и реализацију подизања Карађорђевог дома. На идеју о изградњи Карађорђевог дома у Рачи заједно су дошли учитељ Јовановић и Драгољуб Ј. Филиповић, ондашњи школски надзорник и песник. Филиповић је дату идеју предочио грађанима Раче на Петровдан, 12. јула 1921. године, када је била организована „свечаност за народ“ код основне школе.³⁵ Након говора који је одржао Филиповић, Јовановић сведочи: „Идеја о дому, који треба да буде вечни *сјоменик Карађорђу*, примљена је с одушевљењем. Одмах након тога организован је и одбор, који је на себе примио терет једног великог посла.“³⁶ Извори из Архива Југославије датовани у 1923. годину,³⁷ сведоче о томе да постоји озбиљна намера грађана вароши Раче и Лепеничког среза да *подигну неку врсту зграде за народ*, која би носила назив „Карађорђев дом“. Састав одбора за подизање Карађорђевог дома, по већ устаљеном принципу, чинили су угледни јавни радници, који су заузимали значајне позиције како на државном, тако и на локалном нивоу.³⁸ Међутим, допис Министарства иностраних послова Генералном конзулату у Букурешту доноси у извесној мери другачије информације у вези са Главним одбором. У овом документу стоји да је Главни одбор образован од „више стотина најугледнијих и најбољих грађана из целе земље, без обзира на веру и патриотско или племенско обележје“. Такође се наводи да је заштитник одбора „*Њ. В. Краљ Александар Карађорђевић*“. Циљ овог дописа био је потраживање новчаних средстава од представништва Краљевине СХС у иностранству.³⁹

Важно питање које се односи на изградњу Карађорђевог дома јесте питање намене здања. Средином XIX века међу културним првацима Србије вођена је полемика о природи и намени јавних споменика, која се заснивала на два сукобљена мишљења. Прво мишљење је заговарао књижевник Љубомир Ненадовић, који је сматрао да споменици треба да поседују утилитарну намену, дакле, требало је подизати школе или

40 М. Тимотијевић, *Херој пера као јунак: историјска генеза јавних националних симболика и Валдецова скулптура Досијеја Обрадовића*, Наслеђе III (2001), 39.

41 И. Борозан, *Репрезентативна култура и политичка пропаганда*, 34.

42 М. Тимотијевић, *нав. дело*, 40.

43 *Политика*, бр. 6851, год. XXIV, 24. мај 1927.

44 М. Тимотијевић, *нав. дело*, 42.

45 АЈ, Двор, фасцикла 74-98-230, Писмо великог жупана Шумадијске области министру двора његовог Величанства Краља, 16. фебруар 1923.

46 АЈ, Поверљива архива, фасцикла 754-1-222, Писмо саветника Министра иностраних дела Генералном конзулату Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Букурешту, 12. јул 1926.

47 *Политика*, бр. 6851, год. XXIV, 24. мај 1927.

48 *Политика*, бр. 9168, год. XXX, 9. децембар 1933.

објекте сличне функције, који би добијали назив по националним херојима. Опозитно мишљење је заступао књижевник Матија Бан, који је под јавним националним споменицима подразумевао скулпторске представе знаменитих људи.⁴⁰ Ако се подизање јавних споменика прихвати као визуелизација јавног морала, кроз који се репрезентује одређена заједница,⁴¹ неминовно је да се у лику одабраног националног хероја исказује колективна похвала одређеној јавној врлини.⁴² Посматрајући Карађорђа у овом светлу, реч је о прослављању војничке врлине, што ће свој одраз наћи и у морфолошком уобличавању здања. Пратећи иницијативу и изградњу споменика Карађорђу, уочава се чврсто дефинисана намера Главног одбора: „У Дому хоћемо да продужимо просветно и културно оно што је Вожд мачем отпочео.“⁴³ Дакле, Карађорђевог дома је, поред идеолошко-политичке поруке, еманирао и просветно-дидактичку поруку, оличену у својој функцији. На овом примеру се сажимају идеали „народног ослобођења“ и „народног просвећења“, често исказиваних у симболичкој дефиницији XIX века „хероја мача“ и „хероја пера“, чијим заједничким деловањем бива обезбеђен културни препород нације.⁴⁴

Недвосмислена идеја о културно-просветној намени Карађорђевог дома није била од самог почетка јасно дефинисана. О намери грађана Раче дознаје се из писма великог жупана Шумадијске области министру двора: „... да се у Рачи подигне нека врста зграде за народ, где би било књига и других корисних забава.“⁴⁵ Из дипломатске преписке 1926. године среће се слично дефинисана функција Карађорђевог дома: „[...] који би имао тај племенити циљ да буде уточиште разних културних друштава и патриотских установа.“⁴⁶ Наслов чланка у *Политици* из 1927. године који говори о Карађорђевом дому поседује поднаслов „Велико просветно средиште Шумадије“⁴⁷ (сл. 4). Међутим, извори савремени освећењу и отварању Карађорђевог дома доносе информацију да је ово здање постало уточиште незбринуте деце из целе Дунавске бановине, чији су родитељи изгинули у ратовима.⁴⁸ Учитель

4. Драгиша Брашован: неизведени план јермења Карађорђевог дома, *Политика*, бр. 6851, год. XXIV, 24. мај 1927.

4. Dragiša Brašovan: not realized plan for the front of House of Karađorđe, the *Politika*, no. 6851, year XXIV, 24 May 1927

49 J. Јов. Јовановић, *нав. дело*, 419–427.

50 Г. Митровић, *Градња сйомен школе у Орашцу*, Саопштења XXXV–XXXVI (2003–2004).

51 А. Ignjatović, *нав. дело*, 360.

52 Ф. Шишић, *Карађорђе, Јужни Славени и Наполеонова Илирија*, у: Карађорђе: живот и дело, Београд 1923; Б. М. Степановић, *Национални шеснаменни краља Александра I*, Београд 1936.

53 J. Јов. Јовановић, *нав. дело*, 427.

54 *Истио*.

55 АЈ, Поверљива архива, фасцикла 754-1-222, Генерални конзулат Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Букурешту, фасцикла 1, документ 222.

56 *Истио*.

57 М. Тимотијевић, *À la France! – јодизање сјоменика захвалности Француској на београдском Калемегдану*, у: Српско-француски односи 1904–2004, Београд 2005, 193–218.

Јовановић, један од иницијатора изградње, износи: „*Боља, виша и хуманија* намена заиста се није могла наћи“.⁴⁹ Подизање спомен-школе у Орашцу, која је такође понела Карађорђево име, меморишући његову улогу у подизању Првог српског устанка, почивала је на узусима сродним изградњи Карађорђевог дома, чак су и отворени исте 1933. године.⁵⁰

ИДЕОЛОШКИ ОКВИР КАРАЂОРЂЕВОГ ДОМА: „ЈУГОСЛАВИЗАЦИЈА“ КАРАЂОРЂА

Поред поимања Карађорђа као митског оснивача владајуће династије, идеологија југословенства је његовој улози у подизању Првог српског устанка приписала улогу зачетника ослобођења свих јужнословенских народа.⁵¹ Овај вид сведочења срећемо у великом броју различитих извора, од поезије, преко дела историографске оријентације,⁵² до *Сјоменице Мушке гимназије у Крагујевцу*. Карађорђе је виђен као „отац народне и државне слободе Јужних Словена“,⁵³ док је реализација Карађорђевог дома описана на следећи начин: „Дом овај, посвећен Оцу народног ослобођења и уједињења, резултат је дугог и напорног рада и пожртвовања многих синова наше велике отаџбине из свих њених крајева.“⁵⁴ У допису Министарства иностраних послова Генералном конзулату у Букурешту из 1926. године, који се односи на прикупљање средстава за изградњу дома стоји да ће „[...] дом бити најбоља манифестација Карађорђеве мисли: ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца.“⁵⁵ У поменутом допису из 1926. године се такође наводи да у подизању овог здања учествује *цела земља и сви крајеви наше Отаџбине*, као и да је Главни одбор формиран од грађана из целе земље *без обзира на веру, њарнијско или њлеменско обележје*.⁵⁶ Инсистирање на народу, који је конститутивни елемент нације, а који исто тако заједничким средствима подиже споменик „заједничком“ претку, требало је да представи одраз обједињене државе и уједињеног национа, као што је случај и у изградњи датог споменика. Приликом изградње споменика захвалности Француској на Калемегдану, који је отворен 1930. године, истакнут је идентични идеал „уједињеног југословенског народа“.⁵⁷

Чланак из *Полијике* који извештава о инаугурацији Карађорђевог дома из 1933. године прати идентичну реторику, која се протезала кроз читав период изградње Карађорђевог дома. „Историјат подизања овог дома у тесној је вези са напорима Шумадије као и свих осталих наших крајева да се на један симболични начин изрази *захвалности целог нашег народа за велико дело ослобођења и уједињења*, које је први започео неумрли Вожд, и да се у виду једне лепе и велике просветне и културне установе, какав је Карађорђев дом, *сачува усјомена на њвога и највећег усјаника у борби за народно ослобођење*.“ „Прота г. Ђорђевић на крају литургије одржао је леп говор у коме је истакао *борбу Шумадије за ослобођење и уједињење недељиве Југославије*.“ Милан Живановић, народни посланик, одржао је говор у име одбора

58 *Политика*, бр. 9168, год. XXX, 9. децембар 1933.

59 Љ. Димић, *Културна историја Краљевине Југославије 1918–1941*, I–III, Београд 1997.

60 Е. Hobsbom, *Masovna proizvodnja tradicija*, u: *Izmišljanje tradicije*, Beograd 2011, 384.

61 А. Ignjatović, *nav. delo*, 12.

62 *Политика*, бр. 6851, год. XXIV, 24. мај 1927.

63 Име архитекте Брашована је Драгиша, стога ћемо претпоставити да је врло вероватно у питању погрешно навођење иницијала.

64 *Политика*, бр. 6851, год. XXIV, 24. мај 1927.

65 ИАШК, Фонд Коста Митровић, фасцикла IV.

за подизање дома: „[...] Ова монументална грађевина, највећа у Шумадији, треба да буде скроман спомен великим делима и заслугама Војда Карађорђа. Срећни смо и поносни, што се баш у нашој средини у селу Вишевцу, недалеко од овога Дома, родио човек који је развио барјак слободе и ударио темељ данашњој великој Југославији.“⁵⁸

Упркос чињеници да се ради о распону од осам година међу изворима који се односе на изградњу Карађорђевог дома, наилази се на уједначен тон идеолошки промишљених исказа, што постаје нарочито упадљиво ако се узме у обзир политичка ситуација и односи међу конститутивним народима Краљевине.⁵⁹ Међутим, искази који су стигли до нас долазе од структура које је требало да спроводе југословенску идеологију. Измишљање традиција попут ове, која инсистира на томе да је Карађорђе повео борбу за ослобођење свих јужних Словена, било је уобичајени начин реаговања новоформираних социјалних група, које су тежиле да изразе социјалну кохезију и идентитет, као и да структурирају друштвене односе у сврху остварења политичких циљева.⁶⁰ На овај начин сва стремљења су усмерена ка томе да Карађорђе постане кохезиони фактор идеологије југословенства, самим тим и његов споменик у Рачи, који је „окупио“ и „објединио“ читав народ у свом подизању.

ИДЕОЛОШКИ ОКВИР КАРАЂОРЂЕВОГ ДОМА: АРХИТЕКТОНСКА МОРФОЛОГИЈА

У актуелној науци се наилази на виђење које посматра архитектуру као активни партиципацијент у процесу друштвене самоидентификације и одражавања симболичких и утилитарних функција, при чему се идентитет поима као социјална конструкција коју друштво развија и користи, чиме се долази и до проблематизације југословенства у архитектури.⁶¹ Узимајући у обзир необједињену историјску грађу која се односи на изградњу Карађорђевог дома, у овом делу ће бити изнето тумачење формалних одлика, пре свега архитектонске шкољке, али и читавог градитељског устројства. Доступна су два архитектонска решења дома: план по коме објекат није изведен (сл. 4) и крајњи облик здања (сл. 1, 7, 8), чије фасадно решење у форми плана није пронађено. Репродукција коју доноси *Политика* 1927. године даје наговештаје коначног уобличења здања, али ипак се прави дистинкција у односу на завршну варијанту.⁶² Извештач *Политике* у свом чланку износи информацију: „План зграде је у српско-византијском стилу, са четири куле, по угледу на старе српске дворце; радио га је наш познати архитект, г. А.⁶³ Брашован.“⁶⁴ Нацртни план репродукован у *Политици* не поклапа се са изведеним објектом, иако поседују одређене сличности, српско-византијски стилски код, актуелан у 1927. години, бива замењен другачијим стилским решењем, што иницира одговор на питање које се односи на измене стилске парадигме.

Преписка између архитекте Владе Симића и главног инжењера Милорада Митровића⁶⁵ користан је извор прили-

66 А. Игњатовић, *Између универзалног и аутистичног: о архитектури Ратничког дома у Београду*, Годишњак града Београда LII (2005), 326.

67 ИАШК, Фонд Коста Митровић, фасцикла IV.

68 *Политика*, бр. 9168, год. XXX, 9. децембар 1933.

69 А. Кадијевић, *Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године*, Годишњак града Београда XLIV (1997), 221–255.

70 В. Путник, *Архитектура соколских домова у Краљевини СХС и Краљевини Југославији*, Београд 2015, 177.

ком утврђивања хронологије градње и свих измена везаних за планове Карађорђевог дома. Из преписке се дознаје да је првобитни план архитекте Симића био измењен без његовог знања, а о изменама он дознаје из новинског чланка. Посебно изненађење код њега је изазвао српско-византијски стил, у коме је дат план Карађорђевог дома. Поред тога, из преписке Симића и Митровића се сазнаје да је план дома (још једанпут) био предат Министарству грађевина ради одобрења, у време када је Пера Поповић био начелник (до 1929. године). Будући да Симићево писмо Митровићу у коме он говори о одобрењу плана у Министарству грађевина није датовано, нема документа који пружа апсолутну реконструкцију хронологије и измена планова. Упркос томе, изведена грађевина сведочи о томе да јесте дошло до одређених измена. Кључно сазнање које иде у прилог тумачењу значаја формалних одлика архитектонске школке Карађорђевог дома јесу вишеструка колебања стилског одређења здања док су грађевински радови увелико напредовали. Још једном је потврђено да су фасаде најзначајнији елемент архитектонских објеката који настају као еманација владајућег система, јер је корпус визуелних порука најчешћи носилац „суштине“ одређеног идентитета, где су фасадна платна виђена као идеолошки екрани.⁶⁶ Извештаји које је током 1926, 1927. и 1928. године подносио инж. Митровић Главном одбору за подизање Карађорђевог дома најбољи су показатељ процеса изградње. Међутим, не може се утврдити којим темпом су извођени радови. По свој прилици, било је одређених периода стагнирања. Писмо које је инж. Митровић примио 29. јуна 1928. године указује на коначно искључивање Владе Симића и ангажман Брашована на изради пројекта,⁶⁷ што потврђује и новински извештај о освећењу и отварању дома.⁶⁸ Чија је одлука била да се српско-византијски стилски идиом замени неутралнијом и прочишћенијом варијантом историзма, са елементима класицизма, није могуће утврдити. Када се говори о српском националном стилу, који је поистовећиван са српско-византијским стилским идиомом, приликом подизања здања која је финансирао државни врх, било је случајева који укидају поменути стил у корист решења класицистичко-историчке традиције. Пример за то је првонаграђени Брашованов пројекат за палату Министарства финансија изведен у српско-византијском стилу, који је заменио Красновљев план изведен у стилу академског класицизма.⁶⁹ Такође, и одлике националног стила соколских домова подизаних широм Југославије углавном су евоцирале градитељско наслеђе региона у којем су домови подизани, док је српско-византијски стил био избегаван, потенцијално услед чињенице да је био превише оријентисан према српској уметности и традицији, која је искључивала колективно наслеђе новонастале државе.⁷⁰

„Југославизација“ митско-херојске личности Карађорђа исказана у архитектури Карађорђевог дома паралелна је процесу креирања југословенске војске, чији је југословенски карактер требало да буде исказан у архитектури Ратничког дома у Београду, што је посматрано кроз пример конкурских

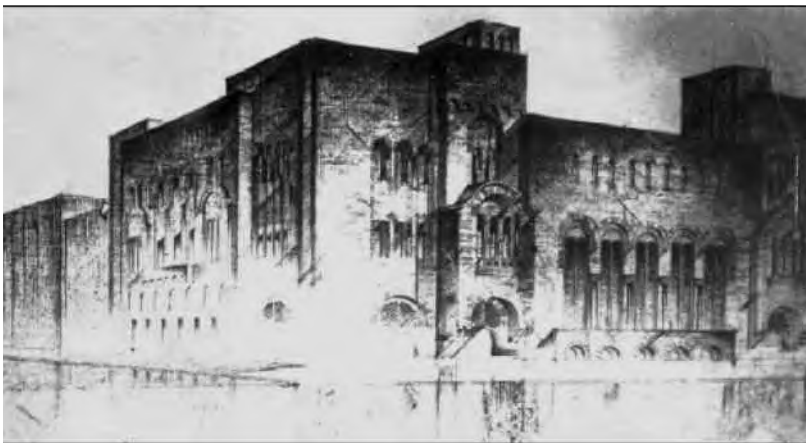
5. Јован Јовановић, Живојин Пиперски:
Ратнички дом у Београду,
дефинитиван пројекат (1929–1930)

5. Jovan Jovanović, Živojin Piperski:
Warriors' Home in Belgrade, definite
design (1929–1930)

6. Драгиша Брашован: Ратнички дом у
Београду, конкурсни пројекат (1929)

6. Dragiša Brašovan: Warriors' Home in
Belgrade, competition design (1929)

71 А. Игњатовић, *Између универзалног и аутентичног*, 326.

72 Исто, 323.

пројеката и коначног решења. У време када је одлучивано о коначном изгледу Карађорђевог дома, у Министарству грађевина расписан је конкурс за изградњу Ратничког дома 1929. године. На овом конкурсима два пројекта су понела другу награду. Један је био рад Богдана Несторовића и Јована Шнајдера, чија је фасада оцењена као „византијско-романска“, док је други награђени пројекат био заједничко дело Јована Јовановића и Живојина Пиперског, а одликовало га је академско стилско-морфолошко решење. Коначно решење по коме је изведен Ратнички дом поседовало је елементе оба рада, али је довело до значајних измена у решењима конкурсних пројеката⁷¹ (сл. 5). Поред њих, на конкурс је учествовао и Брашован, чији пројекат, изведен са „обележјима модернијег тумачења [...] византијске традиције“, уопште није био запажен⁷² (сл. 6). Поменути рад Драгише Брашована поседује велику сличност са пројектом за Карађорђевог дом из 1927. године. Поред тога, конкурс за изградњу Ратничког дома поседује одлике које су веома блиске крајњем решењу Карађорђевог дома. Реч је о питању стила у коме је требало подићи Ратнички дом, а односи се на настојања да се југословенски идентитет гради сажимањем „аутентичних“ традиција и универзалистичког идиома, за која се у случају Карађорђевог дома може рећи да су превладала.

7. Карађорђевог дом у Рачи, поглед са јужне стране (фотографија аутора)

7. House of Karađorđe in Rača, view from the south side (photograph of the author)

73 М. Ђурђевић, А. Кадијевић, *Симетрија у новој српској архитектури*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 27–28 (1991–1992), 1–14.

74 А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма: XIX–XX век*, Београд 2005.

75 M. Schwarz, *nav. delo*, 127–135.

76 Б. Мишић, *Капетан Мишино здање*, Београд 2009.

77 И. Марић, А. Богданов, Б. Манић, *Архитектура вила као елемент идентитета Врњачке бање*, Архитектура и урбанизам: часопис за просторно планирање, урбанизам и архитектуру (2009), 3–4.

78 S. Kofman, *Nietzsche und die architektonische Metapher. Metaphorische Bauwerke*, u: *Architektur als Politische Kultur*, ur. H. Hermann, E. Seidl, Berlin 1996, 191–211, 195–196.

Карађорђевог дом је подигнут као четвороугаона самостална блок зграда са придодатим кулама на угловима, које оживљавају ову просторну композицију, чији је главни регулатор оса симетрије⁷³ (сл. 7). Симетрично постављене четири куле утичу на динамичност композиције, али су у подређеном положају у односу на прочеље, чији је главни мотив средишњи ризалит, додатно наглашен архитектонском декорацијом и називом здања које стоји у средишту треће зоне, исписан ћирилицом „ДОМ КАРАЂОРЂА“ (сл. 8). У основи зграде то је била главна просторија – свечана сала, чије је наглашавање уочљиво на фасади. Пракса традиције академизма да главна просторија буде истакнута и на фасади, а не само у ентеријеру објекта, своје корене има у барокној архитектури, у којој се облик целине изводио из форме основе просторије.⁷⁴ Осим тога, уочљива је троделна подела фасаде, коју академска синтакса преузима из ренесансног начина градње. Прву зону карактерише рустичнија обрада у односу на друге две, које поседују прозоре већих формата и глатку обраду фасаде. Кровни венац је зупчасто завршен, док четири куле и средишњи ризалит својим наглашеним волуменом и обликом поседују одлике фортификационе архитектуре, коју је усвојила и архитектура историзма, евокацијом медиавелних градитељских форми.⁷⁵ Подизање војних објеката у опisanом стилу било је заступљено у архитектури германског културног круга, одакле карактеристична решења бивају пренета и у српску средину. У српској средини устројство кровних завршетака и решење волумена објекта које алудира на фортификациону средњовековну архитектуру среће се на Капетан Мишином здању, подизаном у периоду између 1857. и 1863. године, које је стилски детерминисано као архитектура романтизма, чији је фокус визуелних цитата такође била архитектура средњег века.⁷⁶ У извесној мери се може препознати стилска аналогија између дворца Белимарковић у Врњачкој бањи, подигнутог у последњој деценији XIX века, по узору на мање италијанске дворце из исте епохе, и Карађорђевог дома.⁷⁷ Метафора куле у архитектонској концепцији указује на заштиту онога што је унутар „бедема“,⁷⁸ што се у симболичном поимању може применити на функ-

8. Прочеље Карађорђевог дома у Рачи
(фотографија аутора)
8. Front of House of Karađorđe in Rača
(photograph of the author)

79 *Политика*, бр. 6851, год. XXIV, 24. мај 1927.

80 И. Борозан, *Слика и моћ представљања влада у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века* (докторска теза), Београд 2013, 637.

81 М. Тимотијевић, *Јубилеј као колективна репрезентација: прослава 50-годишњице Таковског устанка у Топчидеру 1865. године*, Наслеђе IX (2008), 23–25.

цију зграде Карађорђевог дома, која је била намењена уточишту сирочади, као и заштити сећања на Карађорђа. Међутим, истовремено може реферирати и на војнички карактер здања, које је требало да евоцира ратничку природу Карађорђа, „првог борца за народну слободу свих Јужних Словена“.

Одлука да Карађорђевог дом буде подигнут по узору на *старе српске двораце*,⁷⁹ само по себи је било истористичка конструкција, будући да у то време није било сачуваних „стarih српских двораца“, а чак је и Карађорђевог град у Тополи био одавно срушен. Међутим, акценат је на придеву *стари*. Упркос томе што је првобитно Брашованово решење у српско-византијском стилу замењено стилски неутралнијом грађевинам, медиавелне форме је требало да укажу на древност државног ентитета, који се саморефлектује кроз дати стилски идиом. Врло сличне градитељске форме искоришћене су у српској средини, у исту сврху, нешто више од шест деценија пре коначног уобличења Карађорђевог дома. Реч је о ефемерној тријумфалној капији, изведеној по нацртима Стеве Тодоровића у Топчидеру поводом прославе педесетогодишњице Таковског устанка 1865. године. Дата конструкција изведена је као монументална грађевина у стилу историзма,⁸⁰ а требало је да отелотвори исте идеје као и Карађорђевог дом. У овом случају ефемерна тријумфална капија, која је стајала на улазу у сакрализоване простор прославе, требало је да симболички означава *историзовани простор славе*.⁸¹ Иако постоји извесна временска дистанца између два остварења визуелне културе која су подвргнута анализи, веома је упадљива сличност форме којима су се послужили различити уметници у различитим медијима и историјским епохама да би постигли исти циљ – прослављање зачетника династије Обреновић, односно Карађорђевић. Циљ оба подухвата било је конструисање и очување меморије на значајан догађај из прошлости – Таковски устанак, односно личност у његовом средишту – кнеза Милоша Обреновића, а у случају Карађорђевог дома, очување сећања на Први српски устанак, односно Карађорђа. Наведено сведочи о претрајавању старијих градитељских форми, које по потреби бивају реинвен-

9. Тријумфална капија на улазу у
Тоичидер, фотографија, Анастас
Јовановић, 1865
9. *Triumphant Gate at the entrance into
the Topčider Park, photograph, Anastas
Jovanović, 1865*

82 Н. Макуљевић, *нав. дело*, 181–182.

83 И. Борозан, *Репрезентативна култура и политичка пропаганда*, 359.

84 *Политика*, бр. 9168, год. XXX, 9. децембар 1933.

товане, никако пуко копиране са старијих остварења, што представља константу у тежњи да се национални дух отелотвори у грађевини.⁸²

СВЕЧАНОСТ ОТВАРАЊА И ОСВЕЋЕЊА КАРАЂОРЂЕВОГ ДОМА: СИМБОЛИЧКО-ПОЛИТИЧКЕ ОДРЕДНИЦЕ

Свечаност организована поводом освећења и предаје Карађорђевог дома у великој мери је пратила обрасце примењиване у процесу формирања јавних споменика у XIX веку. Попут подизања споменика и спомен-здања у јавном простору, и свечаности које су биле уприличаване поводом откривања, односно освећења и предаје споменика поседовале су друштвену и политичку залеђину.⁸³ Датум одржавања свечаности поводом инаугурације дома одређен је за 8. децембар 1933. године – дан Светог Климента Рилског, што је као своју крсну славу славио вожд Карађорђе. У штампи се наводи да је Карађорђевог дом прославио први пут своју славу,⁸⁴ што значи да је спомен-здање које је понело Карађорђево име присвојило и његовог свеца заштитника. Целокупна свечаност отпочела је парастосом војду Карађорђу у старој гробљанској цркви у Рачи, за коју

90 И. Борозан, *Репрезентативна култура и политичка пропаганда*, 366.

91 М. Тимотијевић, *Меморијал ослободилаца Београда 1806*, Наслеђе V (2004), 9.

92 И. Борозан, *Репрезентативна култура и политичка пропаганда*, 367.

93 О. Manojlović Pintar, *nav. delo*, 115–170, 197–220.

ставни део чина откривања споменика. Политички говор је имао улогу буђења националне свести и коришћен је у политичко-државну сврху.⁹⁰ Централну тачку церемоније представљао је говор народног посланика Милана Живановића, који је пореклом био из Вишевца. У обраћању су сублимирани сви аспекти подизања Карађорђевог дома. Пре њега је након богослужења одржао кратак говор прота Ђорђевић, док се Живановић најпре захвалио краљу, под чијим је покровитељством дом подигнут, затим је истакао општа места политичких говора југословенске идеологије, при чему је нагласио чињницу да „ова монументална зграда, највећа у Шумадији, треба да буде скроман споменик великим делима и великим заслугама војда Карађорђа.“ Том приликом забележене су и његове речи: „Срећни смо и поносни што се баш у нашој средини у селу Вишевцу, недалеко од овог Дома, родио човек који је развио барјак слободе и ударио темељ данашњој великој Југославији“. Живановић није пропустио прилику да истакне борбу Шумадинаца у ратовима од 1912. до 1918. године, али и потребу да се борци, који су на овој свечаности заступљени у приличном броју, као и остали грађани и грађанке, заједнички поклоне „овом споменику највећег војника, највећег војсковође, славног Карађорђа“. Важност војске у деветнаестовековној Србији⁹¹ опстала је у новоформираној држави, што је приказано на примеру подизања Ратничког дома, али и овог пропагандно интонираног говора на свечаности отварања Карађорђевог дома. Војска је доживљавана као натпартијски и интегративни фактор у земљи,⁹² а њен значај је додатно порастао у међуратном периоду, када је сећање на балканске ратове и Први светски рат било веома свеже у колективној свести и на различите начине коришћено у афирмацији власти Краљевине Југо-славије.⁹³ Будући да су у Карађорђев дом смештена сирочад пострадалих у већ поменутих ратовима, можда је исправно истаћи да је сама идеја, као и намена објекта, директна последица турбулентних и крвавих догађаја који су се десили између 1912. и 1918. године.

Живановић је на крају прочитао телеграм који је краљ Александар упутио поводом отварања дома, а свој говор је окончао предајом Карађорђевог дома бану Дунавске бановине, замоливши га притом да се стара о њему. Након церемонијалног дела уследио је банкет у свечаној сали дома, а затим је приређено и народно весеље за госте и мештане, док је увече организована забава са богатим концертним програмом у хотелу „Европа“. Будући да су грађани Раче присуствовали свечаности освећења и отварања дома, они нису били пасивни посматрачи, већ активни партиципацијенти, што бива разумљиво услед чињенице да су они први подржали идеју о подизању Карађорђевог дома. Иако ограничено, али ипак незанемарљиво, јавно мњење Раче сјединило се са врлинама сублимираним у споменику Карађорђу, еманираних у подигнутом дому. Извештач *Политике* истиче: „Данашња свечаност је имала оквири једног националног славља.“ Свечаност поводом отварања и освећења није одступила од основних идеја пројектованих кроз архитектуру Карађорђевог дома, већ је имала задатак да дате идеје истакне у први план и учини их живим у свести реципијента споменика.

Reconstruction of the history of building and an analysis of the visual shaping up of the House of Karađorđe in Rača have opened a possibility for establishing the context of the building from the local and ideological aspects. The paper has analyzed an aspiration to create a memory topos in connection with Karađorđe, in Rača and its direct vicinity, in the period after WWI when the Karađorđević dynasty came to the throne of the newly established Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. In line with that, the attention is drawn to the dual function of the architectural concept – serving as a monument and having a utilitarian function. An initiative of the residents of Rača to erect a building in the memory of the hero of the nation who came from their area, supported by the royal couple Karađorđević, turned into a house for war orphans, which was not clearly defined from the beginning of the construction. The idea to build the House of Karađorđe came into light in 1921 and its completion preceded the opening and consecrating of the memorial that took place on 8 December 1933 on the day of Saint Clement – the patron saint of Karađorđe. Specific historic period in which the House of Karađorđe was built, the architectural vocabulary used in the shaping up of the facade and the historic sources that concern the building have imposed a thesis on “Yugoslavization” of the personality of Karađorđe which also transposed onto the outside appearance of the building. The ideology of the Yugoslav character and an aspiration to build „a Yugoslav nation“ marked the period between the two world wars, which found its reflection in the memorial artefact built in a small Šumadija’s town of Rača. The inauguration of the House of Karađorđe took place in the same context of related ideal frameworks, thus confirming again an ability of visual culture objects to bear witness to the times in which they were created, as well as to take part in the creation of the future.

